

ARİŞ

Sayı/Issue: 25

<https://aris.gov.tr>

Başvuru/Submitted: 24.04.2024

Aralık/December 2024

Kabul/ Accepted: 08.08.2024

DOI: 10.32704/akmbaris.2024.195

Araştırma Makalesi/Research Article

Gravga Köprüsü
-Yeni Bulgular, Değerlendirme ve Restitüsyon-
Gravga Bridge
-New Findings, Evaluation And Restitution-

Ender Özbay*

Öz

Mersin'in Mut ilçesi sınırları dahilindeki dağlık bölgede, tarihsel süreçte Akdeniz kıyılarındaki liman yerleşimleri ile kuzeydeki iç merkezler arasında Toroslar'ı aşan tarihî yol sisteminin bir parçası olan Gravga Köprüsü, Göksu Nehri üzerindedir. Mimari bulgular ve tarihsel bilgiler doğrultusunda, ilk inşasının Roma Dönemi'ne dayandığı, Karamanoğulları hakimiyet döneminde yeniden inşa edildiği, daha sonraki yüzyıllar boyunca da -bazıları kapsamlı- onarımlar geçirerek son şeklini aldığı düşünülmektedir. Ana gözlü, iki yöne dik eğimli tipteki Gravga Köprüsü, bugün hafif kırık hatlı bir plan şemasındadır. Su geçirme görevinde 5, hafifletme görevinde 4; toplam 9 gözlüdür. Cephe kompozisyonundaki dairesel hafifletme gözleri, genel cephe kompozisyonu, tabliye orta aksındaki yağmur oluğu düzenlemesi, duvar örgülerindeki karmaşa, yapı elemanları ve planla ilgili bazı özellik ve sorunlar itibarıyla tartışılması gereken; sanat ve mimarlık tarihi açısından da dikkate değer bulgular sunan bir yapıdır. Makalede, daha önce bu ölçekte saptanıp tartışılmamış olan durum ve bulguların analizi ve değerlendirmeler doğrultusunda restitüsyon önerileri de sunulmuş, bunlar çizimlerle desteklenmiştir. Bu restitüsyonda, göz kompozisyonunda, mevcut durumdan farklı bir açıklık düzeni ve sayısı önerilmektedir. Yine, tabliye ve korkuluklarla, kemerlerle, yapının güney selyaranındaki külahla ilgili düzenlemeler önerilmektedir. Bunlar, köprü mimarisine ilişkin genel teamül dışında da, örneğin cephede rastlanan, sonradan kapatılmış bir dairesel göz izi, ayak üzerindeki grafiti repertuarı gibi somut bulgulara dayandırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Mut, Mersin, Taş Köprü, Tarihi Köprüler, Köprü Mimarisi, Göksu, Karamanoğulları, Kervan Yolları.*

* Dr. Arş. Gör. - Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

e-posta: ender.ozbay@ege.edu.tr / ozbayender@ege.edu.tr / ORCID: 0000-0003-3900-6752

Atf: Özbay, Ender (2024). "Gravga Köprüsü Yeni Bulgular, Değerlendirme ve Restitüsyon"

Arış, Aralık, Sayı: 25, s.9-31.

Abstract

Gravga Bridge, which is a part of the historical road system crossing the Taurus Mountains between the port settlements on the Mediterranean coast and the inner centers in the north in the mountainous region within the borders of Mersin's Mut district, is on the Göksu River. In line with architectural findings and historical information, it is thought that its first construction dates back to the Roman Period, that it was rebuilt during the Karamanoğulları rule, and that it took its final shape by undergoing repairs - some of them comprehensive - during the following centuries. The Gravga Bridge, which has a main arch and slopes steeply in two directions, has a broken plan today. 5 for waterproofing, 4 for lightening duty; It has 9 spans in total. Circular spans in the facade composition, general facade composition, rain gutter arrangement in the middle axis of the deck, confusion in masonry, some features and problems related to building elements and plan that need to be discussed; It is a building that offers remarkable findings in terms of art and architectural history. In the article, restitution suggestions are presented in line with the analysis and evaluations of situations and findings that have not been identified and discussed on this scale before, and these are supported by drawings. In the restitution, a different aperture pattern and number from the current situation is proposed for the eye composition. Again, arrangements regarding the deck and parapets, arches, and the cone on the south side of the building are suggested. These are based on concrete findings other than the general convention regarding bridge architecture, such as a circular span traces on the façade, which was later closed, and the graffiti repertoire on the piers.

Keywords: *Mut, Mersin, Stone Bridge, Historical Bridges, Bridge Architecture, Göksu, Karamanoğulları, Caravan Routes.*

Giriş

Mersin'in Mut ilçesine bağlı Bayır ve Kıravga köyleri arasında, Göksu Nehri'ne kurulu¹ Gravga Köprüsü, sanat ve mimarlık tarihi açısından dikkate değer; duvar örgülerindeki karmaşa, yapı elemanları ve planla ilgili bazı sorunları bugüne kadar netliğe kavuşturulamamış bir yapıdır. Yapının restorasyon projesini üstlenen ekibin Sanat Tarihi Bilimsel Danışmanı olarak 2020-23 sürecinde aralıklarla yaptığımız araştırma-inceleme sonucunda, bazı yeni bulgularla köprü literatürüne katkı sağlayacağını düşündüğümüz değerlendirmeler ve restitüsyon önerileri ortaya çıkmıştır.

“Gravga / Kravga” adının aslı Bilge Umar'a göre Luwi dilinde “Kra-ka” yani “Doruk-yeri”dir.² Tapu kayıtlarında, etrafındaki parsellerin “Mezarbeleni mevkii” olarak geçmesi (Bk. TKGM, 2020.) ilginç bir tutarlılıktır. Veriler, Antik dönemden beri “dorukyeri” olarak adlandırılan mevkinin yolu üzerindeki köprünün “geçit” olma mahiyetiyle örtüşmektedir.³

Antik dönemde Germenikopolis ve Claudiopolis (Bk. Köse & Atlay, 2005.) kentlerinin bulunduğu bölge, 7–11. yy.'lar arasında Seleukeia Theması içinde idare edilmiş, çevredeki Hristiyanlık anıtlarına bakılırsa (Ör.: Alahan Manastırı, Ala Kilise, Ak Manastır...) Bizans Dönemi'nde de önemini sürdürmüştür.⁴ Bölge 1080'den itibaren 1308'e kadar Anadolu

¹ Detaylı konum bilgisi olarak koordinatları şöyledir: 36°46'55.33" K | 33°11'6.05" D.

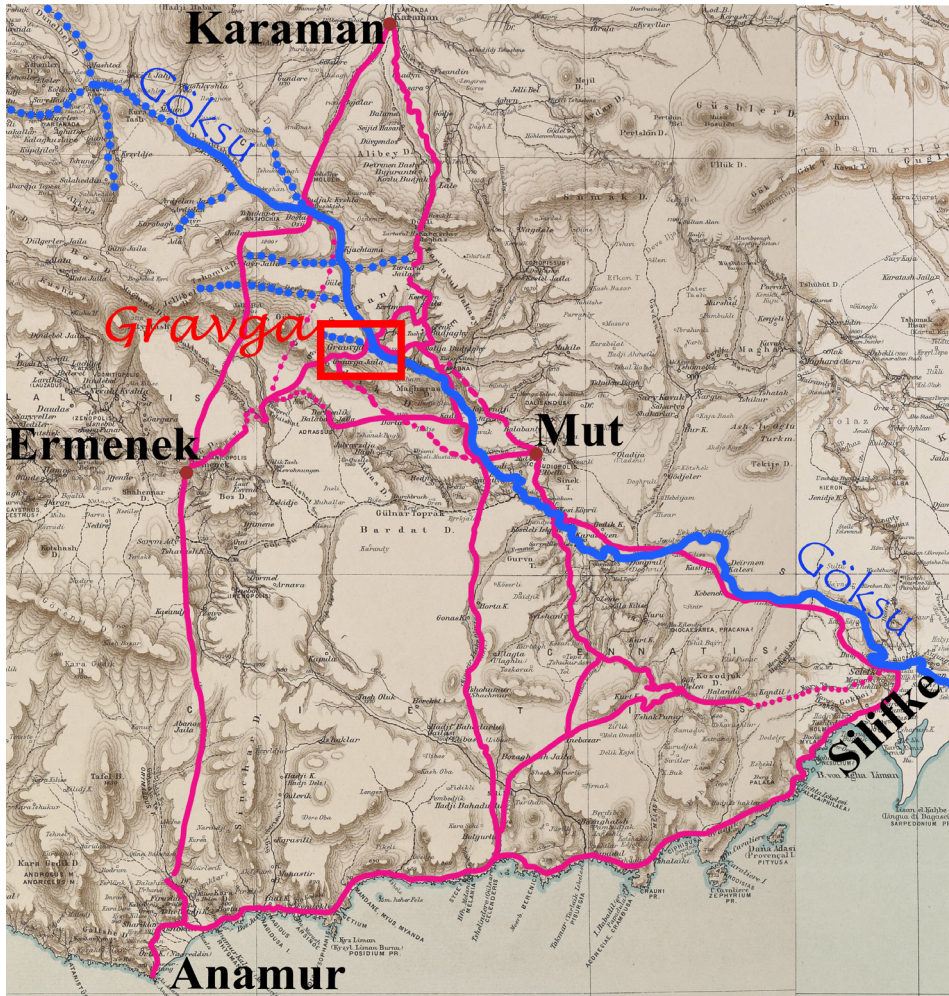
² Umar'ın eserinde benzer ad olarak Akseki'de *Kıravganda*, *Burdur'da Gravgaz/Kıravgaz köyleri ve akarsuyu dikkat çekmektedir* (Umar, 1993, 435). Akseki-*Kıravganda köyüne* Osmanlı Arşivleri'nde üç belgede rastlanmıştır (Bk. BOA – ŞD.1766.16; BOA – BEO.3658.274317; BOA – BEO.3671.275316). Bir incelemede, Karaman Tahrir Defterleri'nden hareketle İçil'in Karataş kazasına bağlı Kıravca adlı bir mezra belirtilmekte ancak konum verilmemektedir (Özkılınç, Coşkun ve Sivridağ 2013b, 858). Osmanlı dönemi yer adlarını ele alan diğer yayınlarda bir bilgiye rastlanmamıştır. (Bk. Özkılınç, Coşkun ve Sivridağ 2013a; Sezen, 2006; Sezen, 2017; Akbayar, 2011.)

³ Belen, “derbent” ile paralel kullanılabilen, “geçit” anlamı veren bir sözcüktür. Orhonlu şöyle tanımlamıştır: “Derbent (der: geçit, bend: tutmak) Farsçadan gelme birleşik bir kelimedir. Engel, geçit, boğaz, set, sınır bölgelerinde, dağlar arasında güçlükle geçilen boğaz anlamlarına gelir. “Derbent, geçit” anlamlarında kullanılan diğer bir kelime de “belen”dir. Esas manası yüksek ve dik bayır üzerinden yol geçen tepedir. Çağatay Türkçesinde bir vadiden diğerine giden geçit anlamını taşır.” (Orhonlu, 1990, 9). Anlamı için ayrıca bk. TDK, 1969, 93-94; TDK, 2019.

⁴ Roma-Bizans hakimiyet evreleriyle ilgili bk. Altun, 2017, 76-92; Güneş, 2018, 343, 352. Söz konusu anıtlarla ilgili bk. Eyce, 2000, 591-603; Köse & Atlay, 2005.

Selçuklu Devleti'nin egemenliğinde kalmış; 1256-1336 arasında İlhanlı döneminde (Hassan, 2009, 186-187, 239, 250-251.) tarih sahnesine çıkan Karamanlılar burada 15. yy.'a değin genişleyip daralan egemenliklerinin yanı sıra kültür ve mimaride etkili olmuş; I. Murad ve Yıldırım Bayezid karşısında yenilmiş (1386; 1391) ancak Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra canlanmış; Fâtih'in 1468'de Konya'yı almasından sonra, 1474'te Osmanlı denetimine girmişlerdir.⁵ (Sümer, 2001; Hassan, 2009, 251, 264-265.)

Köprü, bu tarihsel süreç boyunca Akdeniz liman yerleşimleri ile iç merkezler arasındaki tarihi yol sisteminin (bk. Altun, 2017, 82, 84, 87; Özergin, 1959; Baş, 2001; Dağ, 2014, 230-235; Taeschner, 2010.) önemli bir elemanı olmuştur. Köprünün ~15 km kuzeydoğusunda bölge ulaşımında daima önemli Sertavul Geçidi vardır. Bölgedeki ulaşım ağı içinde Gravga yerleşimi, H. Kiepert'in 1855 ve 1883 tarihli haritalarında (Kiepert, 1855; Kiepert, 1883.) belirtilmiş (Grauwka; Graoufka), köy, Karaman yönünden gelip Göksu'yu geçen ve güneybatıya yönelen, kolları Mut'a ve Ermenek'e ayrılan bir yol üzerinde gösterilmiş ama yapı işlenmemiştir (Bk. Harita 1). T.C. Harita Genel Müdürlüğü'nün 1945 - Mut paftasında ise köprü "Kırayga Kp." adıyla işaretlenmiştir (Mut, Pafta: H-VII, 1:200000, 1945.)

Harita 1: Kiepert'in haritasında Gravga ve bazı yollar. (Kiepert R., 1902-1906 üzerinde renklendirilerek vurgulanmıştır.)

⁵ Ayrıca analitik bir tarihî harita için bk. Pitcher, 2013, 261/Harita VIII.

1. Gravga Köprüsü'nün Mimari Özellikleri

Tipoloji açısından *ana gözlü, iki yöne dik eğimli Gravga Köprüsü*, plan itibarıyla hafif kırık hatlıdır.⁶ Su geçirme görevinde 5, hafifletme görevinde 4; toplam 9 gözlüdür. (Şek. 1)

Ayaklar, Selyaran ve Mahmuzlar: Ana gözün kuzey ayağının (A3)⁷ menba tarafında üçgen prizmal formda, üzeri piramidal külah örülü bir selyaranı vardır (Fot. 6, 8). Ana gözün güney (A2) ayağındaki *selyaran* ise, ayağın kuzey köşesinden batıya doğru ~4 m izlenebilen ve nehir yatağından yüksek bir platform meydana getiren diyagonal bir duvarla tümleşik örülmüştür. Bu platform üzerinde üçgen planlı olarak ~70 cm yükselen selyaranın üstü günümüzde düzdür. Düz satıh hizasından 100 cm yukarıda dairesel formda bir hafifletme gözü vardır (Fot. 4, 7). Mansap tarafındaki mahmuzlar ise dörtgen prizmal gövdeli, üst kısımları düzdür (Fot. 6).

Gözler: Ana gözün kuzeyinde, aslen su geçirme görevinde üç (K3, K4, K5), hafifletme görevinde iki; ana gözün güneybatısında aslen su geçirme görevinde bir (K1), hafifletme görevinde iki göz olmak üzere dokuz göz, farklı boyut ve yerleşimlerde asimetrik bir cephe kompozisyonu oluşturmaktadır. (Bk. Şek. 1)

Ana göz (K2) ve kuzeyindeki boşaltma gözü (K3) yuvarlak kemerli; kuzey kıyı bağlantısını oluşturan K4, K5 (Fot.3) ile ana gözün güneyindeki K1 gözleri sivri kemerlidir. Orta ayakların üst kesimlerdeki hafifletme gözleri tam daire formundadır (Fot. 4/B, Şek. 3).⁸

Yüksekte kalan küçük dairesel gözlerin içleri yakından incelenememiş, teleobjektifle bakılabilmıştır. Kuzey ayaktaki (A3) küçük gözün düzgün olmayan zemini söve seviyesinden alçaktadır. Yanlarda düz duvarlar; kuzey yandaki örgüde ahşap hatlı farkedilmiştir. Yerde atılı kalas, gerçekleşmiş müdahalelerin göstergesidir (Fot. 9). Güney ayaktaki (A2) küçük gözün içi daha da düzensizdir. Söve seviyesinden alçaktaki zeminde döküntüler izlenmiştir. Burada duvarların düşey düzlem olmadığı açıktır; yanlarda eğrisellik algılanmıştır ancak alt kesimde gerçekleşmiş müdahaleyle form kesintiye uğratılmıştır. Zemine yakın, tempan duvarları arasında gergi gibi havada duran bir kalas, kanımızca, esasta hatlı iken, taş dolgu ve örgü kaldırılınca havada kalmış olmalıdır (Fot. 10).

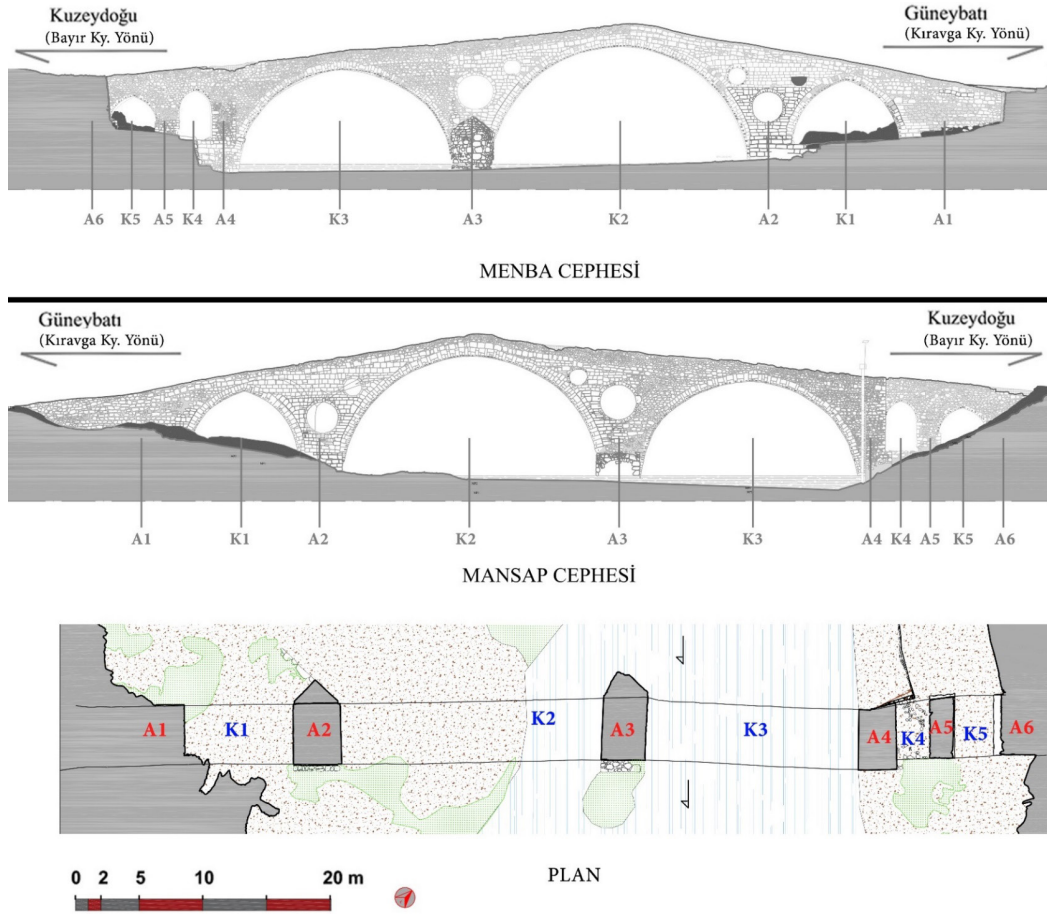
Duvarlar: Köprü beden (*tempan*) duvarlarında birbirinden farklı nicelik ve nitelikte taş malzeme ve örgü düzenleri izlenmekte; cephelerde yer yer, yatay ve düşey yönlerde girintiler, bombeler dikkat çekmektedir. Yapının kuzey ucunda, K4, K5 gözlerinden oluşan bölüm, mansap tarafında cephe düzleminden 70 cm içerlektir (Fot. 3, 13/A).

Korkuluk duvarlarının eni 51 - 36 cm arasında; tabliye düzleminden yüksekliği 90 - 60 cm arasında değişmektedir. Yükseklik, köprü tepe noktasından uçlara doğru azalmakta; güney kanatta muntazam bir alçalma ile, tabliye bitiminde zemine sıfırlanmaktadır (Fot. 4, 5). Üstleri *harpuşa* olan korkuluk duvarları, dış cephelerden bakıldığında köprü bedeninin devamı olarak algılanmaktadır. Tabliye hizasını vurgulayan silme/korniş emaresi yoktur.

⁶ Köprü tipolojisi ve netleştirilmiş bir tipoloji şema önerisi için bk. Özbay, 2020, 28, 816-857.

⁷ Anlatımın daha anlaşılır olması için *ayak ve gözler (kemerli açıklıklar) Şek. 1'deki gösterim esas alınarak A (Ayak) ve K (Kemer/göz) kısaltmalarıyla A1, A2, ...; K1, K2, ... şeklinde ifade edilmektedir.*

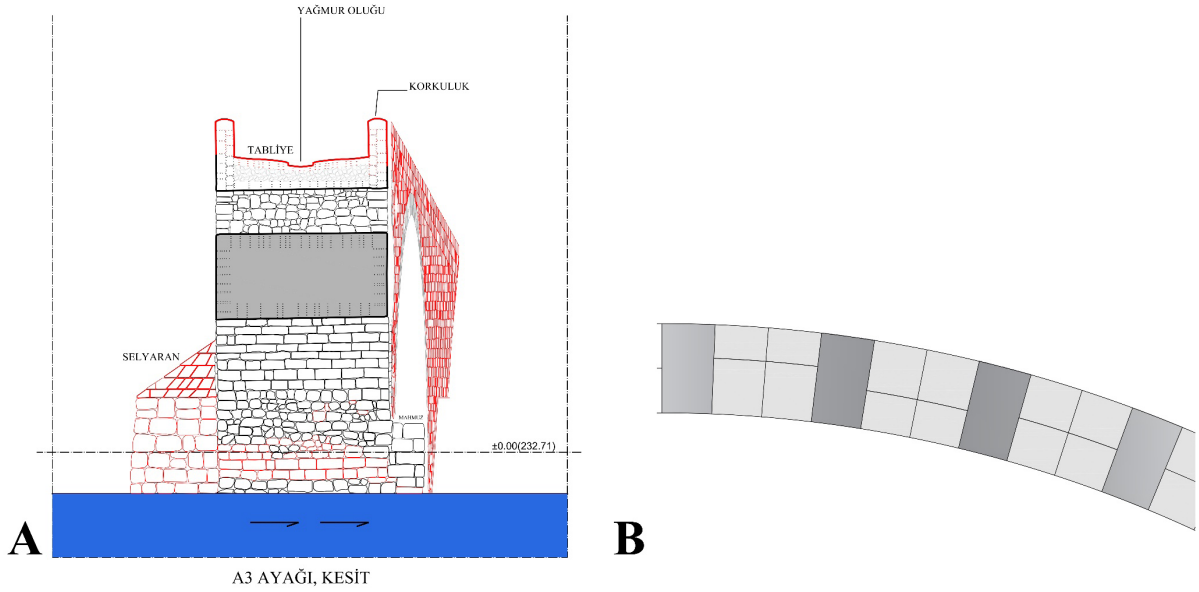
⁸ Bu gözlerin açıklık ölçüleri şöyledir: K1: 8,20 m. K2 (ana göz): 19,89 m. K3: 16,42 m. K4: 2,55 m. K5: 3,54 m. Ana gözün iki yanındaki ayakların üst kesimlerindeki daire kesitli hafifletme gözlerinin ise büyük olanları ~282,6 cm (kuzey) ve ~236,5 cm (güney) çaplarında; küçükler ~135 cm (kuzey) ve ~138 cm (güney) çaplarındadır.

Şekil 1: Gravga Köprüsü plan ve cephe röleveleri. (Yazar tarafından Y. Mimar Gamze Bağcıvan-
cıoğlu'nun çizimlerinden sadeleştirilmiş, düzenlenmiş ve işlenmiştir.)

Tabliye: Tabliyenin uzunluğu ~77 m'dir; genişliği 433 - 357 cm arasında değişmektedir. Özgününde moloz nitelikte yassı dere taşlarıyla döşeli olduğu, günümüze kalabilmiş bir kısımdan anlaşılmaktadır. Kalıntı, döşemenin korkuluklardan orta aksa doğru eğimli yapıldığı, ortada yağmur oluğu meydana getirildiği izlenimi vermektedir (Fot. 5/B).

Malzeme ve Teknik: Ana yapım malzemesi taştır. Düzgün kesme taş; kemerlerde, kemer karınlarında, daire formundaki gözlerin iç yüz ve sövelerinde, selyaran ve mahmuz kaplamalarında nispeten düzenli kullanılmıştır. Bununla birlikte, selyaran gövdesi dahil olmak üzere cephe yüzeylerinin birçok kısmında düzensiz bir şekilde, farklı örgü sıraları veyahut moloz taş örgü kısımlarıyla karışık halde izlenmektedir. Taşların tümü aynı tür ve işleme tekniğinde değildir. Ayaklarda üzengi seviyesine kadar farklı bir malzeme gözlemlenmiştir (Fot. 6, 7). Cephelerin üst kesimlerinde onarımlara işaret eden farklı taş kullanımları izlenmektedir (Şek. 3/C, Şek. 4; Fot. 4/B). Kıyı ayaklarında kabayonu taş da izlenmektedir. Moloz taş; korkuluk duvarında, cephe yüzeylerinde, tabliye döşemesinde görülmektedir. Kemerlerde, cepheye yansıyan örgüler almaşık bir düzen sergiler: Kemer yayına dik pozisyondaki taşlar *çift sıra ikili / 1 adet yekpare uzun taş* şeklinde bir tekrardadır (Şek. 2/B). Bağlayıcı malzeme kireç harcıdır. Ahşap malzeme, hatıl ve gergi olarak yer bulmuştur (Şek. 3/A, Fot. 9-10).

Şekil 2: Gravga Köprüsü; **A)** A3 ayağı hizasında tabliye-korkuluk restitüsyon kesiti ve selyaran. (G. Bağçivancioğlu). **B)** Büyük gözlerdeki kemer örgüsünün “şematik” gösterimi.

Süsleme, Dekorasyon: Süsleme açısından sadedir. Cephe/siluet tasarımının öğeleri olarak dairesel gözler, işlevsel oldukları kadar dekoratiftir.⁹ Muhtelif onarımlar öncesinde kemer yüzeylerinin duvar yüzeylerine göre içerlek olduğu, izlerden anlaşılmaktadır. (Fot. 6)

2. Karşılaştırma Ve Değerlendirme

Cephe Kompozisyonu, Plan (Tipoloji): Gravga Köprüsü tipoloji açısından esasta *ana gözlü, iki yöne dik eğimli*, plan olarak *hafif eğmeçli* bir köprüdür fakat günümüzde, kuzey uçtaki girintili bölüm nedeniyle planı kırık hatlıdır. Planın bu sorunlu durumuna örnek olarak saptanabilen köprüler yine tarihsel süreçte cephe düzleminde girinti/çıkıntı oluşturan ekleme ya da kapsamlı onarımlar geçirmiş yapılarıdır¹⁰. (Fot. 13)

Yapının dahil olduğu *ana gözlü, iki yöne dik eğimli* köprü tipinin Anadolu’da birçok örneği bilinmektedir.¹¹ Köprünün ana göz odaklı cephe kompozisyonunda, elemanların ebat, sayı, konum ve dağılımlarına bağlı bir asimetri görülmektedir. Boşaltma gözlerinin ebatlarında ve kanatların uzunluklarındaki farklar; kanatların, uzunluk ve kıyı yüksekliklerine

⁹ F. İter de bu gözlerin işlevselliğinin yanı sıra süsleyici etkisi olduğu görüşündedir. Bk. İter, 1978, 231.

¹⁰ Örneğin: Diyarbakır’daki *Dicle Köprüsü* (İlk inşa 1065-67) ile *Devegeçidi Köprüsü* (17. yy.) (Bk. İter, 1978, 31-38; Çulpan, 2002, 26-29, 173-174; Tunç, 1978, 66-71; Çeçen, 2002, 253; Kutlay, 2012, 31-34; Yeşilbaş, 2017, 21-33.)

¹¹ Başlıca örnekler olarak şunlar belirtilebilir: Ankara-Ak Kpr. [1222, Selçuklu. Bk. İter, 1978, 115-120; Çulpan, 2002, 60; Tunç, 1978, 13-16; Akyol, Eskici, & Kadioğlu, 2013]; Diyarbakır - Sinek (1) Çayı Kpr. [~1179-1200-Artuklu. Bk. İter, 1978, 81-83; Tunç, 1978, 167; Yeşilbaş, 2017, 73-75]; Şırnak - Kasrik (Han Mahmut) Kpr. [~1100-1300-Selçuklu. Bk. İter, 1978, 89-91.]; Antalya - Meraz (Naras) Kpr. [Tekrar inşa ~13. yy./Selçuklu. Bk. İter, 1978, 39-48, 133-136; Antalya Kültür Envanteri, 2004, 112.]; Bursa - Nilüfer Hatun Kpr. (14. yy./Erken Osmanlı), Çanakkale - Behramkale Kpr. [14. yy./Erken Osmanlı] ve Bergama - Koyun Kpr. (1383/Erken Osmanlı.) (Bk. Çulpan, 2002, 87, 205-206, 94-95; Tunç, 1978, 124, 147-148, 28-29; Atak, 2008, 40-44, 64-66, 60-63); Kahramanmaraş - Ceyhan Kpr. [14-15. yy./Ramazanoğulları. Bk. İter, 1978, 215-218; Çulpan, 2002, 151-152; Tunç, 1978, 45-46.]; Aydın - Kuyucular Kpr. (17-18. yy.); Uşak - Çataltepe Kpr. (ilk inşa 15-16. yy. - yeniden inşa 20. yy. başı); Manisa - Güveli Kpr. (14.-15 yy.); Manisa - Kız Kpr. (17 yy.) (Bk. Özbay, 2020). Yanı sıra 16 yy.’dan, Mimar Sinan köprülerinden İstanbul - Kapu Ağası Kpr.; Kocaeli - Dilovası, Kanuni Sultan Süleyman Kpr.; Kırklareli - Alpullu Kpr. (Bk. Bozkurt, 1952, 12-19, 41-46, 71-80; Çeçen, 1988, 431-435; Çulpan, 2002, 134, 140-142, 240; Tunç, 1978, 51-52, 172, 176; Karakaya, 2001; Eyice, 1989.)

bağlı eğim farkları; daha uzun olan kuzey kanadın kıyı bağlantısını sağlayan 2 küçük boşaltma gözü asimetriye yol açmaktadır. Dipnot 11'de verilen tipolojik örnekler asimetri konusunda da dikkate alınabilir. Asimetrik kompozisyonlu örnekler incelendiğinde, topografik/hidrografik zorunluluk yahut olanakların, simetrik biçimlendirme arzusundan daha belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.

Ayaklar / Selyaran ve Mahmuzlar: Üçgen prizmal gövdeli, piramidal külahlı selyaran sadece bir ayakta (A3) görülmektedir (Fot. 6, 8). Güneydeki *orta ayak* (A2) kıyı yükseliminin başladığı, suya daha az maruz kalan bir kesimdedir ve selyaranı, yarı yarıya buradaki duvarın bileşeni olarak inşa edilmiştir. Bugün külahsızdır. Bu durum İlder'in gösterdiği üzere 70'li yıllarda da böyledir (Şek. 3/A; Fot. 7, 8). Bu ayağın alt ve üst kısımları arasında ayırt edilen malzeme farkı, üstte açık renkli taşlar üzerinde görülen graffitiler¹² (Fot. 14) ve dairesel göz tabanına kalan mesafe dikkate alındığında, bu selyaranın biraz daha yüksekte, koyu renkli taş hizasında basık bir selyaranla sonlanması gerektiği anlaşılmaktadır (Şek. 3/A).

Kuzey kıyı yükseliminin başlangıcında, A4 ayağı da -önce iç bükey bir eğrisel hat oluşturan, ardından kıyı yamacına diyagonal uzanan- bir duvarla tümleşiktir. Selyaransız A5 ve A6, normal akış zamanlarında bu yükselim ve duvarla korunur. Bu kıyı duvarı, hemen kuzeydeki yeni betonarme köprünün duvarlarıyla entegredir ki bu kısımlarda geç dönem müdahaleleri kesindir (Şek. 1, Fot. 2).

Mansap cephesinde, üzeri düz, dörtgen prizmal mahmuzlar, payanda niteliğindedir.

Köprülerde yapının suya direnci açısından hayati önemdeki *selyaran* ve *mahmuzlar*, aynı zamanda yapının görünümünde estetik rol üstlenirler. Anadolu Türk köprücülüğünde, işlevsel ve estetik önemleri dolayısıyla neredeyse istinasız uygulanmışlardır. Üçgen prizmal gövdeli ve piramidal külahlı selyaran örneklerinin Anadolu'da ve dünyada yüzlerle ifade edilecek çoklukta örneği bulunmaktadır. Gravga'da A2 ayağındaki gibi selyaranın külahsız olması ise olağan değildir. Nitekim benzer birkaç örneğin de¹³ onarımlar geçirmiş oldukları dikkate alınmalıdır.

Gözler / Kemerler: Gravga Köprüsü'nün ilginç özelliklerinden biri, kendi içinde farklı açıklık ve kemer formları ihtiva etmesidir.¹⁴ Bu uygulamanın da Türkiye coğrafyasında *Malabadi* (Diyarbakır), *Kesik* (Sivas), *Tekgöz* ve *Çokgöz* (Kayseri) köprüleri gibi, varyasyonlar sergileyen örneklerine rastlanabilmektedir.¹⁵

¹² A2 ayağının özellikle menba cephesi yüzeylerinde, buradaki dairesel gözün içinde ve K1 kemerinin A2 ayağına oturduğu üzenği hattı boyunca kemer karnında, kazıma tekniğiyle yapılmış simgeler, rakamlar, okunamayan yazı benzeri işaretler, ok-yay, balık, dağ keçisi motiflerinden oluşan yoğun ve karışık bir *graffiti* repertuarı izlenmiştir. Kapsam itibarıyla farklı bir konu olan ve ayrı bir çalışma gerektiren bu graffitilerle ilgili ayrıca bir yayın hazırlanmaktadır.

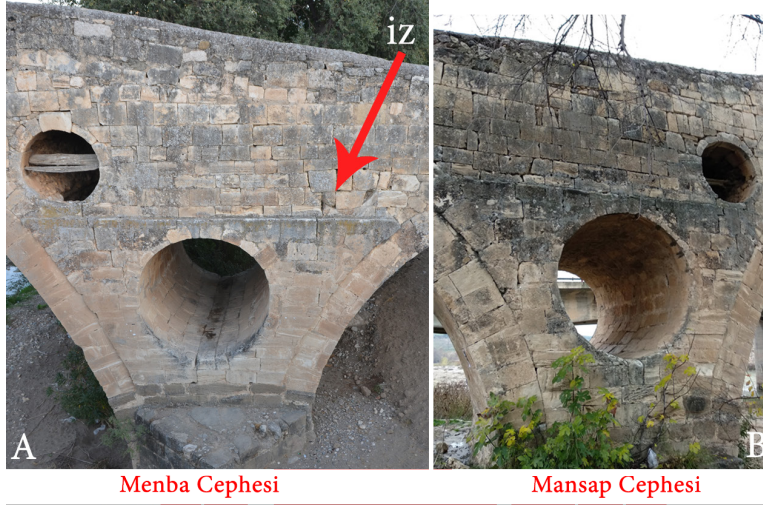
¹³ Aydın/Söke - *Ramazan Paşa Köprüsü* (16. yy. sonları); Denizli/Ahmetli *Ak Köprü* [ilk inşa Roma/Bizans; onarımlar Selçuklu-Beylikler-Osmanlı.] (Bk. Özbay, 2020, 245-252; 404-412); *Silifke Taş Köprü* (İlk inşa Roma; onarımlar Osmanlı. Bk. Yeşilbaş, 2016.)

¹⁴ Bu konuda ayrıca bk. Özbay, 2020, 831-832.

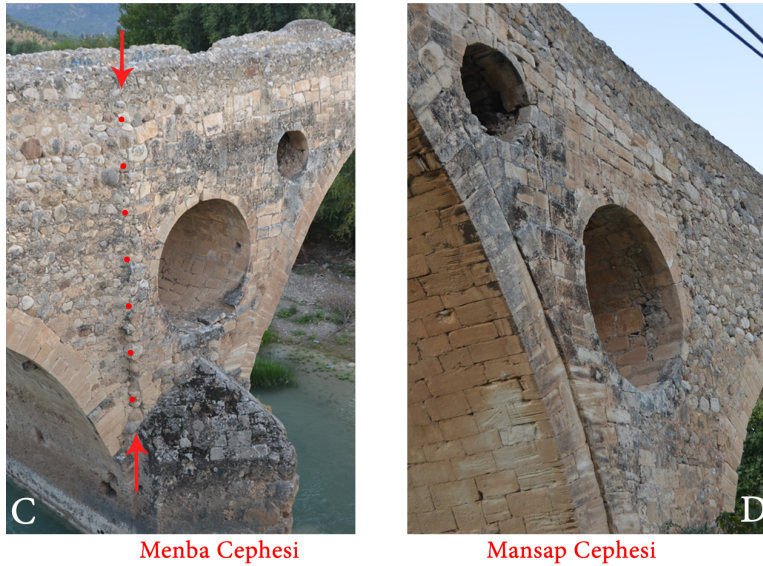
¹⁵ Ana gözü basık sivri, bir boşaltma gözü ve küçük hafifletme gözleri yuvarlak kemerli olup 1 boşaltma gözü tam sivri kemerli olan *Beylerhan Köprüsü* [15-16. yy., Uşak, bk. Acar, 2016; Özbay, 2020, 536]; akarsu üzerindeki büyük gözleri sivri, diğerleri yuvarlak kemerli olan *Uzunköprü* [1443; Edirne. Bk. Çulpan, 2002, 98-105; Tunç, 1978, 192-195; Tanyeli, 2000, 16; Atak, 2008, 76-91; Akçıl, 2012.]; sivri gözlerinin yanı sıra ayaklar üzerindeki küçük hafifletme gözleri yuvarlak kemerli *Fatih Sultan Mehmed (Hasbahçe) Köprüsü* [1452, Edirne. Bk. Çulpan, 2002, 109; Tunç, 1978, 77-78; Atak, 2008, 137-141; Bayatlı, 2015, 50-55] ve *Dilovası, Kanuni Sultan Süleyman Köprüsü* [16. yy., Kocaeli. Bk. Bozkurt, 1952, 41-46; Çeçen, 1988, 431-432; Çulpan, 2002, 134; Tunç, 1978, 176; Karakaya, 2001]; sivri ve yuvarlak formların yanı sıra bursa kemeri de barındıran *Alpulu (Sokullu Mehmet Paşa) Köprüsü* (1564-1579, Kırklareli. Bk. Bozkurt, 1952, 71-80; Çeçen, 1988, 434; Çulpan, 2002, 140-142; Tunç, 1978, 172-173; Eyice, 1989); *Meriç (Abdülmecit) Köprüsü* (1842-1847, Edirne. Bk. Çulpan, 2002, 190-192; Tunç, 1978, 136-139; Bayatlı, 2015, 88-101; Acun, 2014, 5-6); akarsu esas yatağı üzerindeki büyük gözleri sivri - diğerleri yuvarlak olan *Çokgöz Köprüsü* (~13. yy./Selçuklu, Kayseri. Bk. İlder, 1978, 129-132; Çulpan, 2002, 72-73;

Farklı kemer formu uygulanmasının nedeni “mimarın çeşitleme arzusu” olarak yorumlanabilse de çoğu durumda ekleme/onarım/rekonstrüksiyon göstergesidir. Gravga Köprüsü’nün örgülerinde sık gözlemlenebilen değişiklik izleri de bu yöndeki değerlendirmeleri destekler.¹⁶

GÜNEYBATI AYIĞI (A2)

KUZEYDOĞU AYIĞI (A3)

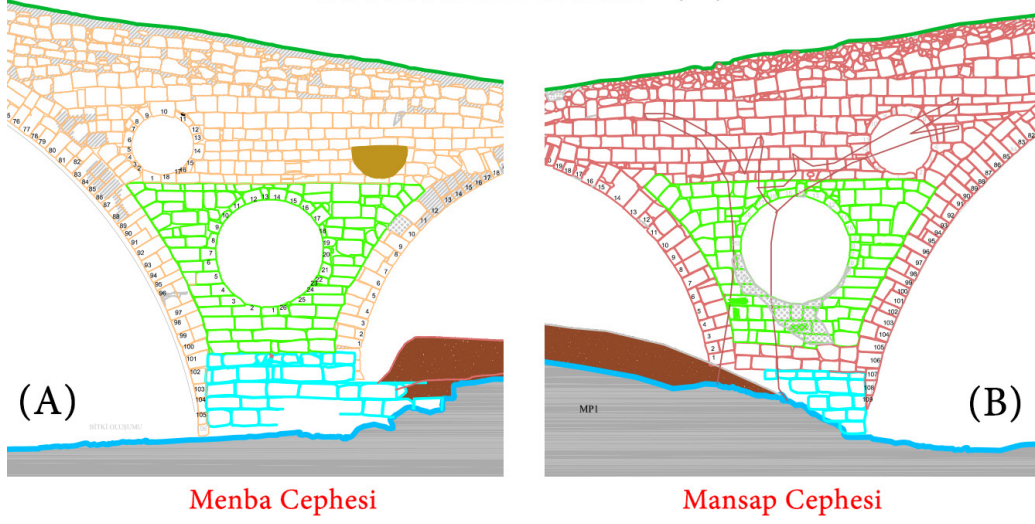
Şekil 3: Orta ayaklarda dairesel gözler ve doku analizi.

Tunç, 1978, 64-65; Gürbüz, 2012, 32-34]; *Düden Köprüsü* [~13. yy.’ın ilk yarısı; 16. yy. onarımlı, Antalya. *Bk.* İter, 1978, 137-140; Çulpan, 2002, 77; Tunç, 1978, 73; Büyük Selçuklu Mirası, 2017]; *Talazan Köprüsü* [1200–1220/Danişmend, Niksar. *Bk.* İter, 1978, 141-144; Çulpan, 2002, 77; Atak, 2017, 341, 349, 352; Dibek, 2019]; *Kara Köprü* [~1208, Diyarbakır. *Bk.* İter, 1978, 85-87; Tunç, 1978, 107; Kutlay, 2012, 55-58; Yeşilbaş, 2017, 44-46]; ana gözü sivri - yandaki tek boşaltma gözü yuvarlak kemerli olan *Tekgöz (Yalnız Göz) Köprüsü* [1203/Selçuklu, Kayseri. *Bk.* İter, 1978, 101-104; Çulpan, 2002, 55-58; Tunç, 1978, 185-188; Gürbüz, 2012, 13-15] ve *Sinek (1) Çayı Köprüsü* [~1179-1200, Diyarbakır. *Bk.* İter, 1978, 81-83; Tunç, 1978, 167; Yeşilbaş, 2017, 73-75]; ana gözü yuvarlak – yandaki tek boşaltma gözü sivri kemerli olan *Ala (Görmel) Köprü* [1378/79, Karaman. *Bk.* İter, 1978, 201-206; Çulpan, 2002, 85-86; Tunç, 1978, 16-18; Baş & Duran, 2002, 146-147; Dülgerler, 2006, 230-231; Parlak, Kapar & Kun, 2018).

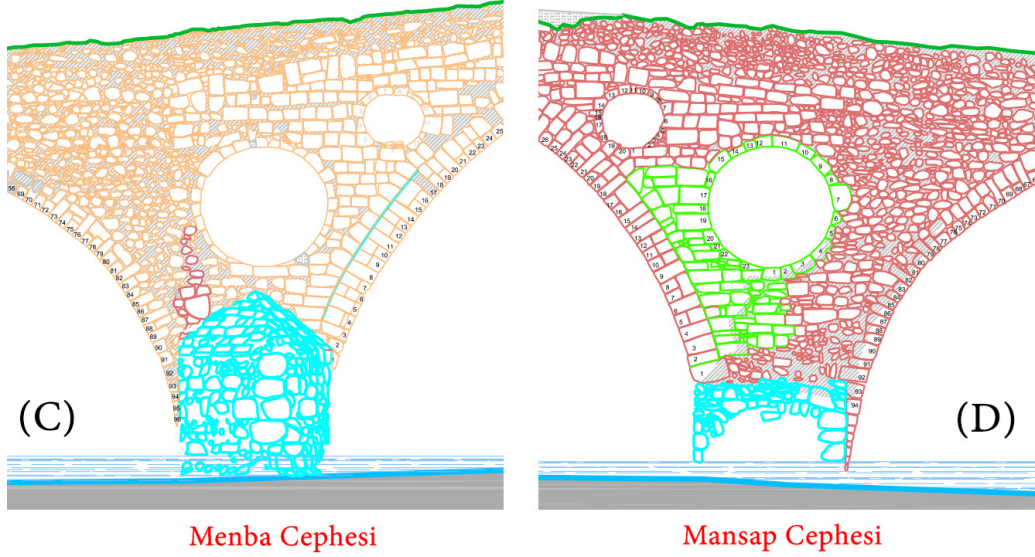
¹⁶ Sanat tarihi yazınımda, Anadolu coğrafyasında Selçuklu ve Batılılaşma süreci öncesi Osmanlı mimarilerinde, ana açıklıkların kemer formlarının sivri olduğu; yarım daire kemer uygulamalarının Roma, Bizans ve yahut Batılılaşma Dönemi Osmanlı mimarisine ilişkili olması gerektiği düşüncesi -istatistik verilerle ve dönemlerin özellikleriyle desteklenmek suretiyle- güçlüdür. Gravga Köprüsü de farklı kemer formlarıyla bu bağlamda tartışmaya elverişlidir. Bu çerçevede değinmek gerekir ki köprünün K3 kemeri yarım daire değil, segman kemer (yay) formuna yakındır. Bu form Ortaçağ Avrupası’nda bir dönem kullanılan, geç dönemde de yaygınlık gösteren ve Batılılaşma süreciyle Anadolu’da da uygulanma alanı bulan bir form olup, Anadolu’da sivri kemer kullanımının yaygın ve baskın olduğu bir çağda görülmesi de, geç dönemde yapılan ciddi bir onarımla bu hale getirilmiş olması da ihtimaller arasında değerlendirilebilir.

GÜNEYBATI AYAĞI (A2)

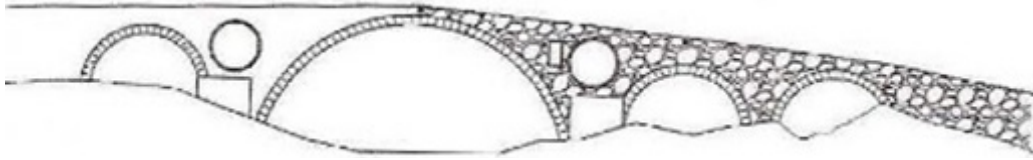
KUZEYDOĞU AYAĞI (A3)

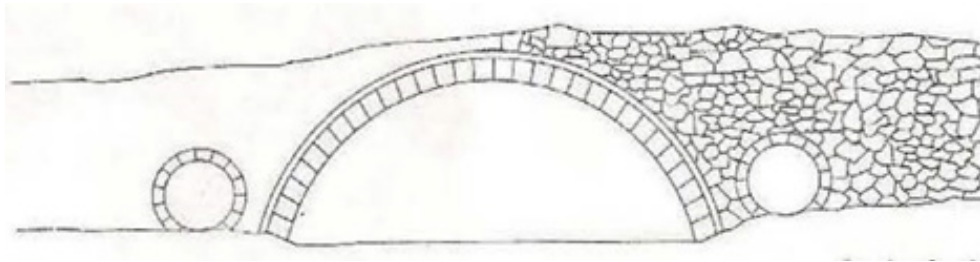
Şekil 4: Orta ayaklarda dairesel gözler ve doku analiz çizimi. (Gamze Bağcıvancıoğlu'nun çizimlerinden sadeleştirilmiştir.)

Günümüzde, A2 ayağı üzerindeki dairesel büyük göz, cephelerde hafif taşıntılı, ilk anda dekoratif zannedilebilecek bir pano düzlemi içindedir. Yüzeyler incelendiğinde A3 ayağı mansap cephesinde de kısmen algılanabilen bu taşıntılı yüzeyin aslında, kapsamlı bir onarım öncesindeki özgün duvar yüzeyi olduğu, bu yüzey referans alındığında K1, K2, K3'te *içerlek kemer yüzeyi* düzenlemesi bulunduğu anlaşılmaktadır (Şek. 3, 4; Fot. 6, 7/B). Bu tür izler, A3 ayağının ortasında bir çizgi halindeki bariz izden itibaren, tümüyle farklı malzeme ve teknikle yeniden inşa edilmiş olduğu anlaşılan, kuzey bölümün hiçbir yerinde yoktur (Şek. 3/C; 4/C).

Daire formlu hafifletme gözleri, Gravga Köprüsü'nün dikkat çekici öğelerindedir. Başka örneklerine daha sık Karamanlı bölgesinde rastlanan bir estetik düzenleme anlayışına işaret etmektedir. Daire formlu hafifletme/boşaltma gözü içeren, Gravga Köprüsü'nün ~22 km kuzeybatısında *Bıçakçı Köprüsü*¹⁷, ~80 km kuzeydoğusunda *Ayrancı - Ziya Efendi Köprüsü* ve *Üçharman - Divle Köyü Köprüsü* (Bk. Tunç, 1978, 202-203; Baş ve Duran, 2002, 143-145.); yine, Karaman-*Alaca Köprü* (Bk. İter, 1978, 227-230.); Alanya-*Dim Çayı Köprüsü* (Bk. Dülgerler, 2006, 224-225.) gibi yapıların tümü yayınlarda -kitabe ya da belge olmaksızın- Karamanoğulları dönemine tarihlendirilmektedir.¹⁸ (Şek. 5, 6; Fot. 12)

Şekil 5: Bıçakçı Köprüsü (Karaman) cephe çizimi. (Baş ve Duran, 2002.)

Şekil 6: Üçharman-Divle Köyü Köprüsü (Karaman) cephe çizimi. (Baş ve Duran, 2002.)

Bu örneklerde ve Gravga Köprüsü'nde görülen yuvarlak göz uygulamalarını, tarihsel-kültürel etkileşim bağlamında yani Karamanoğulları'nın (ticari-askeri nedenlerle) Avrupa/Gotik kültürüyle, Kıbrıs Krallığı'yla, komşuları olan Kilikya Ermeni Krallığı'yla ve de çevredeki yoğun Bizans yapı mirasıyla etkileşimi çerçevesinde yorumlamak mümkündür. (Bk. Tanman, 2005.) Ancak, örneklerin tümünün de Osmanlı Dönemi'nin muhtelif zamanlarında, çoğunlukla kapsamlı onarımlardan geçtikleri bilinmekte/anlaşılmaktadır.

Değerlendirme ufkunu genişletmek gayesiyle, benzer dairesel göz uygulamalarının Osmanlı köprülerinde, başka bölgelerde ve yapı türlerinde olup olmadığına dair kaynak taramaları yapılmıştır. Buna göre: Bazı yuvarlak pencere uygulamaları (Hristiyanlık yapılarında daha sık rastlanması bir yana) örneğin *Taci Camisi* (15. yy. ort., Karaman) son cemaat yeri cephesi kemer köşeliklerinde; *Nasuhbey Camisi* (15. yy., Konya) ana mekan beden duvarlarında ikili pencerelerin ortasında ve kubbe kasnağı üzerinde; *Ak Medrese* (1409-1410, Niğde) üst kat mekanlarının kapı/sütun üstlerinde, pencere/kemer köşeliklerinde (Bk. Dülgerler, 2006, 63-64, 97-98, 114-115 | Res.90, 166-167, 210-212; Özkarcı, 2001, 109 | Res. 252, 254.) dikkatimizi çekmiştir.

¹⁷ Bu yapıya değinen ve anılması gereken kaynaklar: Diez, Aslanapa, & Koman, 1950, 28; İter, 1978, 223-226; Çulpan, 2002, 86; Tunç, 1978, 32-33; Baş ve Duran, 2002, 142; Dülgerler, 2006, 229-230.

¹⁸ Tarihlendirilmesi aynı yöntemle yapılan, bir ayağında sonradan kapatılmış dairesel göz izlenimi veren izleriyle *Mut - Gökusu (Kadı) Köprüsü*'nü de (Bk. Dayar, 2017, 43-44) anmak yerinde olacaktır.

Aydın-Karacasu'daki *Karşıyaka Köprüsü* (1754/55) cephesinde dairesel görünüşteki hafifletme gözleri, aslında içte düz tabanlıdır¹⁹. Denizli-Çivril'de, son haliyle 19. yüzyıl başlarına atfedilen *Ak Köprü*'nün cephelerinde de -işlevsel olarak göz olmasa da- benzer görsel kompozisyon oluşturan silmeli madalyonlar anılmaya değerdir.²⁰

Balkanlar'daki Türk mimari anıtları arasında da dairesel hafifletme gözlü köprüler saptanabilmektedir: Bosna-Hersek'in Sarajevo kentinde, Miljacka nehri üzerinde *Latin Köprüsü* denilen Osmanlı köprüsünde (İnşa 16. yy.; 1791 selinde yıkım; 1798'de rekonstrüksiyon) orta ayaklar bünyesinde dairesel gözler dikkat çekmektedir²¹ (Fot. 11). Kosova'nın Cakova şehrinde, Erenik nehri üzerindeki *Tabak Köprüsü'nde* (18. yy.), Pru (Kirena) Nehri üzerinde Taliç Köprüsü'nde (18.yy), Cakova-Prisren yolunda Drenik nehri üzerinde *Terzi Köprüsü'nde* (1796/97. Bk. İbrahimgil ve Konuk, 2006a, 137-152; Turan ve İbrahimgil, 2004, 286-287; NIT, 1960s-1990s, >Kosovo>Gjakova) bu dairesel unsurlar, dekoratif denilecek denli küçük ve açıklık oldukları şüphelidir²². Kosova'nın Prizren şehrinde de Bistriça Nehri üzerindeki *Ali Bey/Taş Köprüsü'nde* (1533/34. 1979 selinde yıkım; 1982'de rekonstrüksiyon) simetrik pozisyonda küçük dairesel öğeler, günümüzde dolu görünmektedir. Aynı nehir üzerindeki tek gözlü *Manastır Köprüsü'nde* de (17. yy.) gözün iki yanında dairesel öğeler görülmektedir. (Bk. Vırmıça, 1999, 126, 512-514; İbrahimgil ve Konuk, 2006b, 881-888.) Yunanistan-Yenişehir'de (Larissa), Pirgetos yakınlarındaki köprü (18. yy.?) kalıntılarının bir bölümünde de dairesel hafifletme gözleri görülmektedir (Konuk 2010, 495-496.).²³ Bulgaristan-Varna'nın Byala yerleşiminde bir 19. yy. köprüsünde ise büyük kemerlerin köşeliklerinde dekoratif mahiyette, küçük oval hafifletme açıklıkları dikkat çekmektedir (NIT 1960s-1990s, >Bulgaria>Byala)²⁴. Bu konuda G. Tanyeli şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:

“Ermenek Bıçakçı ve Saraybosna Keçi Köprüleri'nin daire biçimli boşaltma gözleri genelleşmiş çözümlere aykırı uygulamalardır. Kaynaklar erken tarihli olduklarını ileri sürmekle birlikte bu köprülerin geçirdikleri onarımlarla son durumlarını aldıkları savlanabilir. Dairesel boşaltma gözleri olan köprülerin 18. yüzyıldan başlayarak Avrupa'da örneğin Galler'de uygulanmış örnekleri vardır. Türkiye'deki geç dönem uygulamaları da Avrupa ile bağlantılı bir değişim olarak yorumlanabilir.” (Tanyeli, 2000, 15.)

Gravga'da, dairesel gözler etrafında düzen-malzeme farklılıkları, muhtelif dönemlerde kaydadeğer değişiklikler gerçekleştiğini düşündürmektedir (Şek. 3, 4; Fot. 4/B). Bu bağlamda, A2 ayağının menba cephesinde gözlemediğimiz bir iz (Şek. 3/A) özgün göz kompozisyonunun da değişmiş olabileceğini düşündürmüştür zira küçük dairesel gözün sağında (güney), yakın ebatlı bir gözün alt yarısına ait iz gayet nettir. İçi farklı bir örgüyle

¹⁹ Bu köprünün de tarihsel süreçte muhtelif onarımlar gördüğü anlaşılmaktadır. Bk. Özbay, 2020, 269-277.

²⁰ Yapıya değinen farklı kaynaklar olarak bk. Cirtil, 2008, 78-79; Pektaş, 2008, 250-251; Özbay, 2020, 152-160)

²¹ İlgili kaynaktan verili olan 1883 tarihli ve Friedrich Alois Schönn imzalı “An der lateinischen Brücke in Sarajewo” adlı resimde söz konusu dairesel gözler yoktur. Bk. Latin Bridge, 2023.

²² Bu gözlerin, boyut olarak büyük ancak form ve malzeme dili açısından benzerleri Deçan şehrindeki 19. yy.'a tarihlenen Bayraktar Camii'nde, Deçan Kule'de, Ferizaj Saat Kulesi'nde göze çarpmaktadır (İbrahimgil ve Konuk 2006a, 164, 171, 204). Açıklık niteliği taşımayan, cephede dekoratif bir motif mahiyetinde yer verilen ancak benzer görünüşlü dairesel öğeler ise 19. yy sonuna ait Karaman Ağa Kulesi üst kat cephelerinde ve Yaşar Paşa Camisi güney cephesinde (1834/35) görülmektedir. (İbrahimgil ve Konuk 2006a, 389-392, 506-513.)

²³ Ancak gerek tahribatlar ve gerekse fotoğrafların yaratmış olabileceği yanılsamalar nedeniyle bu köprüdeki saptamamız kesin değildir.

²⁴ Ayrıca, 1852 tarihli bir gravürde, Saraybosna'da bir akarsu üzerinde arka arkaya 3 köprüden birinde dairesel göz görülmektedir (Batılı Gözüyle Balkanlarda Türk Şehir ve Eserleri, 2014, 24).

kapatılmış, üstündeki duvar kesimi de altlara göre yine farklı düzende örülmüştür (Şek. 3, 4). Bu noktanın mansap cephedeki karşılığına bakıldığında, herhangi bir göz fikri oluşturmaya elvermeyen düzenli bir örgü görülmektedir ne var ki altta büyük dairesel gözü içine alan pano benzeri taşıntılı yüzeyin faklı bir duvar evresini işaret ettiği hesaba katıldığında; bu üst kesimde, olasılıkla önceden mevcut bir gözün iptal edildiği ve bu düzenli örgünün uygulandığı fikri mantığa-duruma uygundur.

Korkuluklar: Cepheleden bakıldığında korkuluk duvarları -korniş/silme emaresi olmaksızın- köprü bedeninin devamı gibi algılanmaktadır. Bu anlayış, öncü köprü araştırmacılarından F. İltter tarafından Osmanlı öncesi Anadolu Türk köprülerinin bir özelliği olarak vurgulanmış (Bk. İltter, 1978, 261)²⁵, görüş sonraki yazarlar tarafından da benimsenmiştir.

Malzeme ve teknik, kuzeye gidildikçe iki cephede de farklılaşmaktadır. Ancak iç yüzeyler tümünden molozdur. Korkuluk iç yüzeylerinin yer yer, *harpuşta* üst kısımların da çoğunlukla çimentoyla sıvanmış olduğu görülebilmektedir.

Gravga'da korkuluklar, köprü tepe noktasından uçlara doğru alçalıp tabliye bitiminde zemine sıfırlanmaktadır (Fot. 4, 5/A). Tarihi süreçte birçok onarım geçiren köprüde korkulukların özgün olduklarını savunmak güçtür; ancak, harpuşta ve kornişsiz olma özellikleri göz önüne alındığında, korkuluk onarımlarının özgündeki anlayışa uygun yapıldığı varsayılabilir.²⁶

Tabliye: Döşeme kalıntılarında dikkat çeken bir özellik, Antik dönemden beri sokak düzenlemelerinde rastlanabilen, Osmanlı sokak döşemelerinin de bilindik bir düzenlemesi olan (Fot. 13/C) ancak köprülerde örneğine rastlayamadığımız *yağmur oluğu* uygulamasıdır. Döşeme, korkuluklardan orta aksa doğru eğimli yapılmış, orta aks bir yağmur oluğu olarak işlevlendirilmiştir (Bk. Fot. 5/B).²⁷

O. N. Dülgerler “*köprüünün 1982’de köy halkınca yapılan onarımı esnasında taş döşeme altında ardıç ağacından bir sıra hatıl görüldüğü*” bilgisini vermektedir (Dülgerler, 2006, 226.) fakat günümüzde buna ilişkin bir emare saptanamamıştır.

3. Tarihlendirme

Bugün kitabesi olmayan Gravga Köprüsü’yle ilgili tarihî bir belgeye de rastlanamamıştır. 1902 tarihli Adana Vilayet Salnamesi’nde, Göksu’nun, Mut’a varmadan önce büyük kârgir

²⁵ Belirttiğimiz bu korkuluk özelliğinin mutlak olarak Osmanlı öncesi özelliği sayılıp kesin bir tarihlendirme emaresi olarak görülmesi kanımızca pek sağlıklı değildir. Zira Osmanlı dönemi yapısı olup da kırsal yörelerde, yerel olanaklarla inşa edilmiş birçok köprüde de benzer bir anlayıştan söz etmek olasıdır.

²⁶ Belirtilen özelliklerde korkuluk görülebilen bazı köprü örnekleri şöyledir: *Ala Köprü (14. yy., Anamur. Bk. İltter, 1978, 207-210; Dülgerler, 2006, 226-227.)*; *Ceyhan (Göksu) Köprüsü (14-15. yy., Kahramanmaraş. Bk. İltter, 1978, 215-218; Çulpan, 2002, 151-152; Tunç, 1978, 45-46.)*; *Sinek (1) Çayı Köprüsü [~12-13. yy., Diyarbakır. Bk. İltter, 1978, 81-83; Tunç, 1978, 167; Yeşilbaş, 2017, 73-75.]*; *Eğri Köprü (15-16. yy., Sivas. Bk. İltter, 1978, 252-253.)*; *Çavuş Köprüsü (18. yy. ortaları, Aydın)*; *Uzgun Köprüsü (16-17. yy., İzmir. Bk. Özbay, 2020, 303-311, 401-403.)*; *Kız Köprüsü (17-18. yy., Manisa. Bk. Özbay, 2020, 590-594; Acun, ve diğerleri, 2013, 315-316; Ürer, 2009, 34-36; Ceylan, 2011, 116-117)*. Gravga’nın yakın çevresindeki bazı köprülerde, ör. Ziya Efendi Köprüsü’nde görüldüğü gibi bir farklılık görülmektedir. Bıçaççı Köprüsü ise (Bk. Baş ve Duran, 2002, 142; Dülgerler, 2006, 230) bu konuda net bir örnek olamayacak denli muğlaktır çünkü sonuncusu 2014-2015 yıllarında yapılan birçok kapsamlı onarım/restorasyon geçirmiştir. İltter ile Dülgerler’den, “korkuluğun dış cepheden korniş ile vurgulandığı” dışında net bilgi alınmamaktadır ancak bir kanadın betonarme olduğu izlenimi oluşmaktadır (İltter, 1978, 223-226; Dülgerler, 2006, 230 / Fot:457). Restore edilmiş bu köprülerdeki korkulukların Gravga Köprüsü için referans kabul edilmesi mümkün değildir.

²⁷ Birçok köprüde, yapı bedenine sızarak köprüyü zamanla çürütebilecek yağmur suyunun birikmesi, korkuluk duvarları boyunca devam eden oluklar ve belirli aralıklarla yerleştirilmiş çörtlenlerle önlenmiştir [Ör.: *Ramazan Paşa Köprüsü* (Özbay, 2020, 410-411); *Eğri Köprü* (İltter, 1978, 252-253; Çulpan, 2002, 70-71; Tunç, 1978, 74-75).]

bir köprü altından geçtiği yazılıdır ancak yapının Gravga Köprüsü olup olmadığı muğlaktır. Gravga Köprüsü'nden söz eden yayınlar da net bir tarihlendirme yapmamaktadır.²⁸ Köprüye komşu yörelerde benzer kurguyla inşa edilmiş köprülerin tarihlendirilmesi de -bahsettiğimiz üzere- net değildir.

İlter, alt ve üst kısımlar arasında yapısal farklılıklar görülmesinden hareketle köprünün antik bir kalıntı üstüne kurulmuş, “*gerek malzeme, gerek işçilik ve gerekse yapısal özellikleri ile Karaman Devri'nin XIV. yy. köprülerinden biri*” olduğunu söylemektedir. (İlter, 1978, 231.) Dülgerler, antik temel hususuna değinmemiş, “*Köprünün yapım tekniği, mimari elemanların düzeni ve diğer köprülerle olan benzerlikleri göz önüne alınarak XIV. yüzyıla*” (Dülgerler, 2006, 225.) tarihlendirme yapmıştır.

İlter'in de görüşüne uygun olarak; ayaklarda belli bir seviyenin altında dikkat çeken malzeme ve teknik farkına istinaden köprünün, bir Roma köprüsünün kalıntıları üzerine Karamanoğulları zamanında, 14. yüzyıl ortalarında inşa edilmiş olduğu söylenebilir. Bu tarihlendirme, A2 ayağında gözlemlenen graffitilerle de desteklenmektedir. Zira, daha önce değindiğimiz üzere; yapı antik temeller üzerine ikinci kez inşa edilirken A2 ayağı ve K1 gözünün içi, kesme taşlarla örülü bir platformla korunmuş, normal debi zamanlarında nehir yatağından yüksekte bir dolaşım-dinlenme alanı olagelmıştır (Fot. 7, Fot. 8/B). Böylece tarihsel süreçte, göz etrafındaki yüzeylere graffitiler kazınmıştır (Fot. 14)²⁹.

Gravga Köprüsü'nün halihazırdaki görünümü ve özellikleri, malzeme ve uygulama farklılıklarından anlaşılabilen, yüzyıllar içinde kısım kısım gerçekleştirilmiş -bazısı kapsamlı- onarımların sonucudur.³⁰ Yapının zaman içinde geçirdiği onarımlar, değişimler de estetik ve tarihsel kimliğinde önemli yer tutar. Fakat bu da somut belgeden, net bilgiden yoksun olduğumuz bir husustur.

Graffitiler arasında, okunamayan, çok küçük Arap harfli yazılarla birlikte sayılar görülmüştür. K1 gözünün üzengi hattında ١١٦٢ (1162) ve ١٢٥١ (1251); A2 ayağındaki yuvarlak gözün bir söve taşında da ١٢١٧ (1217) sayıları³¹ dikkat çekmiştir (Fot. 14). Bunların onarım yapılan bazı yıllar olduğuna ihtiyatla ihtimal verilebilir. Ayrıca 1936 ve 1982 yıllarında köy halkınca onarım; 1982'de tabliyeyle ilgili çalışma yapıldığı bilgisi Dülgerler'den öğrenilmektedir. (Dülgerler, 2006, 226.)

²⁸ Detaylı ya da yüzeysel değinen birçok kaynak şöyledir: İlter, 1978, 231; Tunç, 1978, 86-87; Köse ve Atlay, 2005; Dülgerler, 2006, 225-226; Dayar, 2017, 46-47; Sözlü, 2017.

²⁹ Anadolu'da, kimi niteliklerine göre grafiti, petroglif gibi terimlerle ifade edilen ve yerine-niteliğine göre haklarında Neolitik Dönem'den geç tarihlere kadar çeşitli tarihlendirme yorumları yapılabilen kazıma motifler arasında Gravga bulgularıyla yakınlığı ve durum benzerliği ortaya koyan bulgular; *Aizanoi - Zeus Tapınağı ile Selçuk - Aziz Yuhanna Haç Kilisesi sütunlarında rastlanan ve 13. yy. - 14. yy. ortalarına tarihlendirilen graffitilerdir.* (Bk. Beyazıt ve İnce, 2018; Beyazıt, 2018; Yılmaz, 2018. Ayrıca bk. Bilici, 2008; Özgül ve Bingöl, 2021).

³⁰ Sel, toprak kayması, statik sorunlar, uygunsuz kullanım gibi faktörler nedeniyle köprülerin yüksek risk altında bulunan yapılar olduğu ve sürekli bakım ve onarım ihtiyacı doğabildiği bilinmektedir. Fakat bu bölgedeki köprülerin hasar almalarının özgül, ilginç bir nedeni *17 Cemaziy'el-evvel 1338 (7 Şubat 1920) tarihli bir arşiv belgesinde belirmektedir. Belge "Silişke, Anamur nehirleri vasıtasıyla nakledilmekte olan kerestelerin nehirler üzerindeki köprülerin ayaklarına çarpması neticesinde yıkılan köprüler için kereste sahiplerinden zarar ve ziyanın tazmin edilmesi gerektiği."* hususunu içeren bir yazıdır. Bk. BOA - DH.UMVM.00057.00047. (<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>)

³¹ Bu sayılar Hicri tarih ise, Miladi karşılıkları şöyledir: H 1162 = M 1748/49; H. 1252 = M 1835/36; H 1217 = M 1803. 1803 tarihinden Dayar da bahsetmiştir (Dayar, 2017, 46). Fakat onun bahsettiği “şevval 4” ibaresine rastlanmamıştır.

Sonuç Ve Öneriler

Yapının farklı dönemlerde, yeniden inşa dahil, çok çeşitli onarımlar geçirdiği barizdir. Günümüzde köprünün özgün durumundan farklı bir görünüm sergilediği kanısındayız. Plan ve cephe düzeninde gözlemlenen izler ve problemler, yapı elemanlarının özelliklerinde izlenen farklılıklar, yapım malzemelerindeki nitelik, nicelik ve teknik farklılıklar, yapının görünümünün değiştiği bazı inşa/onarım evrelerine dair tespitlerde ve önerilerde bulunmaya elvermektedir. Dolayısıyla; asli öğelerin ve ana şemanın formu bağlamında, mevcut durum öncesinde iki ana evre saptanabilmektedir.

A) Birinci Dönem: Olasılıkla Roma dönemindeki ilk inşa olduğu düşünülen, esasta ayaklardaki farklılıkla ayırt edilebilen dönemdir (Fot. 6, 7). Farazi bir restitüsyon yerine, eldeki verilerle, *ikinci dönem* plan restitüsyonu bu dönem için de geçerli sayılabilir.

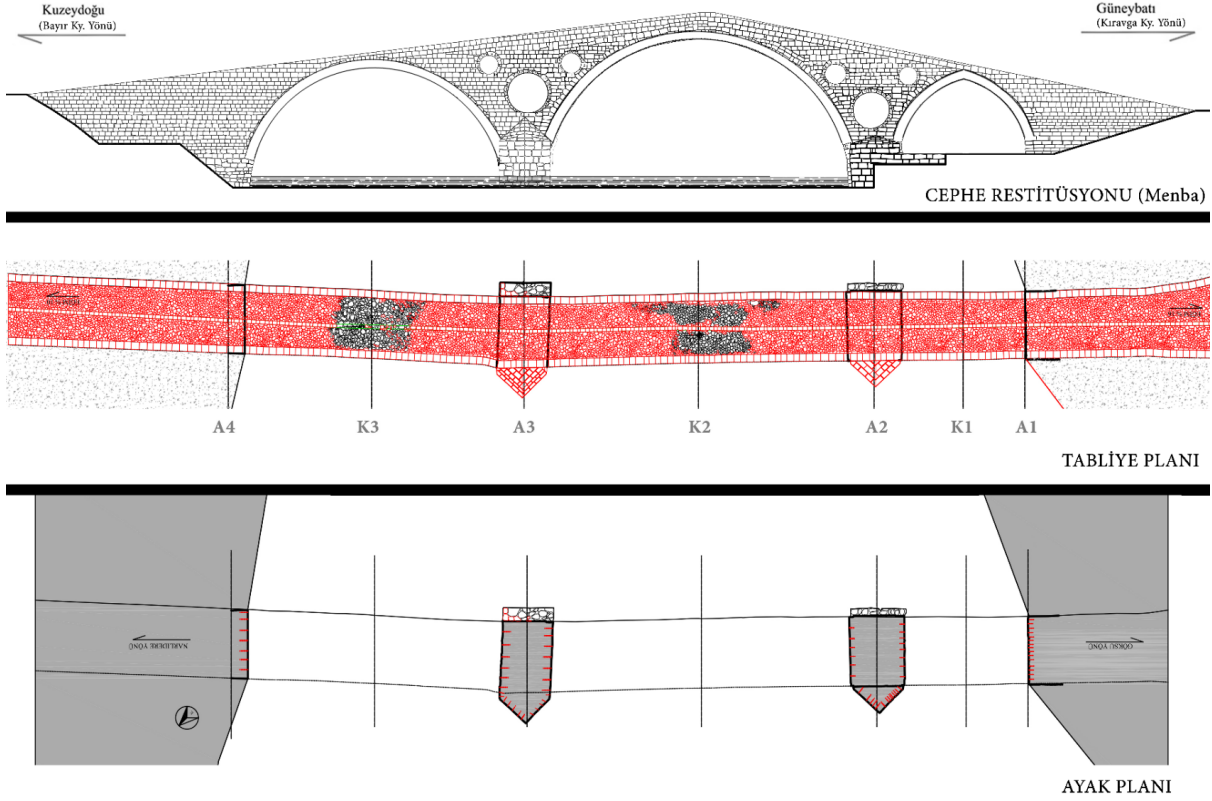
B) İkinci Dönem: Antik temeller üzerine Karamanoğulları döneminde gerçekleştirildiğini düşündüğümüz ikinci inşa evresine dairdir. Kanımızca, bugün yapının kuzey kıyıya bağlantısını sağlamakta olan ve tabliye planı kesitinde kırık hat oluşturan (Fot. 1, 3, 13/A), kemerleri sivri 2 gözlü bölüm (K4 ve K5) yapı silüetine daha geç bir dönemde eklenmiştir. Yani, yapının, antik temeller üzerine Ortaçağ'da inşa edilmiş ikinci evresinde bu kısım yoktur (Şek. 7). Önceden kuzey kıyı hattı daha güneyde ve olasılıkla çarpak bir nitelikte iken, hem köprüyü hem kıyı hattını etkileyen bir tahribatın ardından köprünün kuzeye doğru uzatılması gerekli hale gelmiş olmalıdır. Muhtemelen bir sel, köprünün geneline zarar verdiği gibi ana gözün kuzeyindeki K3 gözünün yıkılmasına da yol açmış olmalıdır. Bu çerçevede üç gözlü ve iki yana dik eğimli bir şema temelindeki restitüsyon önerimiz Şek. 7'de verilmiştir.

Bu şemada, yapı elemanlarının bazı özelliklerine ayrıca dikkat çekilmesi önem arz etmektedir:

- Dairesel hafifletme gözleri: Duvarlarda müdahale emareleri ve Şek. 3/A'da gösterilen iz uyarınca, restitüsyonda, mevcutların paralelinde birer küçük yuvarlak göz daha olması gerektiği kanısına varılmıştır. Böylece selyaranlar üzerinde dairesel gözlerden oluşan üçlü açıklık kompozisyonları oluşmaktadır.³²
- Kemer cephe yüzeyleri: A2 ayağının iki cephesinde ve kısmen A3 ayağının mansap cephesinde hafif taşıntılı pano düzenlemesi gibi algılanan kısımların onarımlar öncesindeki asıl duvar yüzeyi olduğu anlaşıldığından, restitüsyonda kemer cephe yüzeyleri *içerlek* olarak değerlendirilmiştir.
- Selyaran ve mahmuzlar: Menba yönünde üçgen prizmal gövdeli ve piramidal külahlı selyaran, mansapta dörtgen prizmal gövdeli, üstü düz mahmuz kompozisyonu uygundur. Ancak A2 ayağının selyaranı, koyu renkli taş hizasını aşmayacak, graffitileri kapatmayacak şekilde basık düşünülmüştür.

³² Fikrimizin kuzey ayak (A3) üzerinde de desteklenebilmesi beklenecek, o noktada mevcut küçük gözün kuzey yanında bir simetriğinin en azından izlerine rastlanması umulacaktır. Ancak tam da bu noktada, bahsini ettiğimiz ve Şek. 3-4'te gösterdiğimiz düşey bitişme hattı yer almakta, bu kesimde malzeme dokusu tamamen değişmektedir ki önceki cephe dokusu ve kompozisyonuna delalet edecek bir şey kalamamıştır. Fakat, tam da bu durum, aslında üçlü kompozisyon oluşturacak bir gözün daha var olma ihtimalini saklı tutmaktadır.

- Korkuluklar: Köprüye cephelerden bakıldığında korniş/silme gibi korkuluk vurgusu sağlayan dekoratif öğelere yer verilmemiştir. Üstleri eğrisel formda (*harpuşa*) düşünülen korkulukların, köprü tepe noktasından itibaren kıyılarına doğru alçalarak köprü bitiminde zemine sıfırlanması uygun bulunmuştur.
- Tabliye: Kalıntılardan hareketle, moloz taş döşeme uygun görülmüştür. Döşemenin korkuluk diplerinden orta aksa doğru basık v formunda eğimli yapılması, ortada ark gibi bir yağmur oluğuna yer verilmesi, köprülerde bu tür bir uygulamanın varlığına dikkat çekmek açısından önemli görülmüştür. (Şek. 2/A)

Şekil 7: Gravga Köprüsü, İkinci Dönem Restitüsyon Önerisi (Y. Mimar Gamze Bağcıvancıoğlu'nun, saptama ve önerilerimize göre gerçekleştirdiği proje çizimlerinden yine tarafımızca sadeleştirilmiş, işlenmiş, düzenlenmiştir.)

Görsel kullanım beyanı: Makalede, kaynağı belirtilerek yer verilen görseller haricindeki tüm görseller makale yazarına aittir.

KAYNAKÇA

- Acar, T. (2016). Uşak'ta Türk Dönemi Taş Köprüleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(25), 23-45. <http://dergipark.gov.tr/sbe/issue/27211/291199>
- Acun, H. (2014). Anadolu'daki Namazgâhlı Köprüler. M. Acara Eser, E. Bilget Fataha, & G. Koyun (Ed.), *XVI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (18-20 Ekim 2012) Bildirileri* (Cilt 1, s. 1-14). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yay.
- Akbayar, N. (2011). *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Akçıl, N. Ç. (2012). Uzunköprü - Ergene Nehri Üzerinde XV. Yüzyılın Ortalarına Doğru İnşa Edilen Köprü. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 42, s. 266-267). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. 03 20, 2019 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/uzunkopru--ergene>
- Akyol, A. A., Eskici, B., & Kadioğlu, Y. K. (2013). Ankara Akköprü Arkeometrik Çalışmaları. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-19.
- Altun, S. (2017). *Roma İmparatorluk Dönemi'nde Anadolu'da Yollar ve Yol Ağları*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Antalya Kültür Envanteri. (2004). *Manavgat - Serik*. Antalya: T.C. Antalya Valiliği. Haziran 17, 2019 tarihinde <http://www.antalyakulturturizm.gov.tr/TR-68839/antalya-kultur-envanteri.html>
- Atak, E. (2008). *Erken Osmanlı Köprüleri*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Atak, E. (2017). Niksar'daki Taş Köprüler. *Current Debates In History & Politics - Volume 6* (s. 339-358). London: IJOPEC Publication.
- Baş, A. (2001). Karaman-Bucakkısla-Ermenek Kervan Yolu. *V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, Nisan 2001) - Bildiriler* (s. 57-72). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.
- Baş, A., & Duran, R. (2002). Karaman Çevresi Yüzey Araştırmaları (Köprüler). M. Denктаş, Y. Özbek, & A. Sağıroğlu Arslan (Ed.), *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 2002) – Bildiriler* (s. 137-160). Kayseri: Erciyes Üniv. Fen-Edb. Fak. Sanat Tarihi Bölümü.
- Batılı Gözüyle Balkanlarda Türk Şehir ve Eserleri* (2 b.). (2014). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bayatlı, A. (2015). *Edirne Taş Köprüleri*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Beyazıt, M. (2018). *Aizanoi Zeus Tapınağı'ndaki Türk İzleri / Aizanoi 3*. (E. Özer, Ed.) Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Beyazıt, M., & İnce, K. (2018). Aizanoi Zeus Tapınağı Duvar Yüzeylerindeki Ok-Yay Damgaları. J. Ö. Oktay Çerezci, & H. Kâtipoğlu (Ed.), *2. Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi (2-5 Aralık 2015) - Bildiriler* (s. 269-290). İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Bilici, Z. K. (2008). *Kalenin Gemileri. Alanya Kalesi'ndeki Gemi Graffitileri / The Ships of the Castle*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Bozkurt, O. (1952). *Koca Sinan'ın Köprüleri*. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fak. Doçentlik Çalışması, Pulhan Matbaası.

- Büyük Selçuklu Mirası*. (2017). (Selçuklu Belediyesi, Konya) Mayıs 9, 2019 tarihinde <http://www.selcuklumirasi.com/architectural-buildings>
- Cirtil, S. (2008). Denizli Çivril Su Yapıları. A. Boran, O. Aytekin, & M. Top (Ed.) , *Uluçam Armağanı* (s. 71-96). Ankara: Van Çevre ve Kültür Derneği.
- Çeçen, K. (1988). Sinan'ın Yaptığı Köprüler. *Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri* (Cilt 1, s. 429-438). İstanbul: T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Çeçen, K. (2002). Köprü. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 26, s. 252-255). Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Çulpan, C. (2002). *Türk Taş Köprüleri – Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar* (2 [İlk Basım 1975] b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Dağ, H. (Ed.). (2014). *Salnâme-i Vilâyet-i Adana[1320 H.J.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Dayar, M. (2017). *Mersin - Mut'taki Mimari Eserler*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Dibek, U. (2019). Niksar/Talazan Köprüsü Drone Çekimi. Haziran 16, 2019 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=KPfqnDoBemg>
- Diez, E., Aslanapa, O., & Koman, M. M. (1950). *Karaman Devri Sanatı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Dülgerler, O. N. (2006). *Karamanoğulları Dönemi Mimarisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Eyice, S. (1989). Alpullu Köprüsü. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 2, s. 530). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. 04 16, 2019 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/alpullu-koprusu>
- Eyice, S. (2000). Türkiye'de Bizans Sanatı. *Anadolu Uygarlıkları - Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi - C.3* (s. 568-618). İstanbul: Görsel Yayınlar.
- Güneş, C. (2018). *Bizans Anadolu'sunda Askerî ve İdarî Bir Sistem: Thema Sistemi (VII. Yüzyıldan XI Yüzyıla Kadar)*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçma Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Gürbüz, S. M. (2012). *Kayseri Taş Köprüleri*. Kayseri: Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.
- Hassan, Ü. (2009). Siyasal Tarih – Açıklamalı Bir Kronoloji. *Türkiye Tarihi – I (Osmanlı Devletine Kadar Türkler)* (Ed.: Sina Akşin) (10. b., s. 137-281). İstanbul: Cem Yayınevi.
- İbrahimgil, M. Z., & Konuk, N. (2006a). *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri - I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbrahimgil, M. Z., & Konuk, N. (2006b). *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri - II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İlter, F. (1978). *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*. Ankara: Karayolları Genel Müdürlüğü Yayınları.
- İlter, F. (1978). *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*. Ankara: Karayolları Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Karakaya, E. (2001). Kanûni Köprüsü. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 24, s. 332). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kanuni-koprusu>
- Kiepert, H. (1855). General Karte des Türkischen Reiches (1:3000000). *General Karte des Türkischen Reiches in Europa und Asien nebst Ungarn, Südrussland, den Kaukasischen*

- Ländern und West - Persien*. Berlin: Verlag von Dietrich Reimer. Temmuz 18, 2020 tarihinde <https://www.loc.gov/item/2018588036/>
- Kiepert, H. (1883). *Provinces Asiaticques de L'empire Ottoman (1:1500000)*. *Nouvelle Carte Generale des Provinces Asiaticques de L'empire Ottoman: Sans L'Arabie*. Berlin: Dietrich Reimer. Temmuz 18, 2020 tarihinde <https://www.loc.gov/resource/g7420.ct003775/>
- Kiepert, R. (1902-1906). D III. Ermenek. *Karte von Kleinasien in 24 Blatt. Massstab 1:400,000 (1902 - 1906)*. Berlin: Dietrich Reimer (Ernst Vohsen). 07 19, 2020 tarihinde <https://digitalcollections.nypl.org/items/95d1a99c-80ea-c2f1-e040-e00a18064f41>
- Konuk, N. (2010). *Yunanistan'da Osmanlı Mimarisi - 1*. Ankara: Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM).
- Köse, E., & Atlay, D. (2005). *Mut - Claudiopolis*. İstanbul: Mut Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kutlay, Ş. (2012). *Diyarbakır İli Köprüleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Latin Bridge*. (2023, September 19). Wikipedia, the free encyclopedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Latin_Bridge
- Mut [Pafta: H-VII] (1:200000). (1945). *Mut - Silifke ve Mersin Cenubu Haritası [Pafta: H-VII]*. Ankara: T.C. Harita Genel Müdürlüğü.
- NIT. (1960s-1990s). *Machiel Kiel Photographic Archive*. (Netherlands Institute in Turkey) 07 20, 2021 tarihinde <http://www.nit-istanbul.org/kielarchive/index.php>
- Orhonlu, C. ([1990]). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı (2 b.)*. İstanbul: Eren Yay.
- Özbay, E. (2020). *Büyük Mendere, Küçük Menderes ve Gediz Havzalarındaki Türk Dönemi Köprüleri*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Özergin, M. K. (1959). *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Doktora Tezi.
- Özgül, O., & Bingöl, B. (2021). Kuzeydoğu Anadolu Petrogliflerindeki Bir Grup Dağ Keçisi Motifi. *Art-Sanat*(16), 491-527.
- Özkarıcı, M. (2001). *Niğde'de Türk Mimarisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özkılınç, A., Coşkun, A., & Sivridağ, A. (Ed.). (2013a). *Osmanlı Yer Adları - 1 (Rumeli Eyaleti, 1514-1550)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Özkılınç, A., Coşkun, A., & Sivridağ, A. (Ed.). (2013b). *Osmanlı Yer Adları - 2 (Anadolu, Karaman Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriye Eyaletleri, 1530-1556) (Şam ve Halep dahil)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Parlak, S., Kapar, M. A., & Kun, H. İ. (2018). Ermenek'te Baraj Suları Altında Kalan Bir Eser. *Ermenek Araştırmaları - 1* (s. 8-35). Konya: Palet Yayınları.
- Pektaş, K. (2008). Denizli-Çivril-Savran Köyü'ndeki Tarihi Eserler ve Çorbacızâde Ailesi Hakkında Notlar. A. Boran, O. Aytekin, & M. Top (Ed.), *Uluçam Armağanı* (s. 241-255). Ankara: Van Çevre ve Kültür Derneği.
- Pitcher, D. E. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası (Başlangıcından 16. Yüzyılın Sonuna Kadar)* (4 b.). (B. Tırnakçı, Çev.) İstanbul: YKY.
- Sezen, T. (2006). *Osmanlı Yer Adları*. (M. Şener, S. Dutoğlu, & N. Karataş, Ed.) Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. http://www.os-ar.com/osmanli_yer_isimleri.pdf
- Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları (2 b.)*. (A. Torun, M. Şener, & S. Dutoğlu, Ed.) Ankara:

- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/genel-mudurluk-yayinlar/osmanli_yer_adlari.pdf
- Sözlü, H. (2017). Mut'taki Tarihi Köprüler. *USAD (Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi)*(6), 241-266. <http://usad.selcuk.edu.tr/usad/issue/archive>
- Sümer, F. (2001). Karamanoğulları. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 24, s. 454-460). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/karamanogullari#1>
- Taeschner, F. ([2010]). *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı* (1 b.). (N. Epçeli, Çev.) İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- Tanman, M. B. (2005). 14. ve 15. Yüzyılların Anadolu Türk Mimarlığında Gotik Etkiler. A. Ağır, D. Mazlum, & G. Cephaneçigil (Ed.) , *Afişe Batur'a Armağan - Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları* (s. 213-225). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Tanyeli, G. (2000). Türkiye Köprüleri. *Türkiye'nin Köprüleri* (s. 10-23). İstanbul: Koç Allianz Hayat Sigorta.
- TDK. (1969). *Türkçe Sözlük* (5 b.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK. (2019). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=>
- TKGM. (2020). Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Parsel Sorgulama Uygulaması: <https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/cografı/36.78283620854795/33.18479150533677>
- Tunç, G. (1978). *Taş Köprülerimiz*. Ankara: T.C. Bayındırlık Bakanlığı Karayolları Genel Müdürlüğü.
- Tunç, G. (1978). *Taş Köprülerimiz*. Ankara: T.C. Bayındırlık Bakanlığı Karayolları Genel Müdürlüğü.
- Turan, Ö., & İbrahimgil, M. Z. (2004). *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Umar, B. (1993). *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Vırmıça, R. (1999). *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri - I*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yeşilbaş, E. (2016). Silifke Taş Köprü'nün Rölöve Tespitleri ve Tarihi Dönem Analizi. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 9(19), 92-123.
- Yeşilbaş, E. (2017). *Diyarbakır Köprüleri*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yay.
- Yılmaz, F. (2018). Aziz Yuhanna Haç Kilisesi (İzmir/Selçuk) Sütunlarındaki Türk İzleri. 2. *Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi (2-5 Aralık 2015, İstanbul) - Bildiriler* (s. 291-302). İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi.

Fotoğraflar

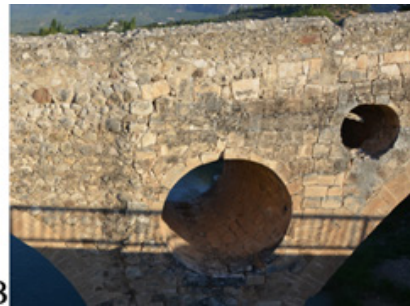
Fotoğraf 1: Gravga Köprüsü mansap cephesi, 1970'li yıllar. (güney↔ kuzey) (İlter, 1978.)

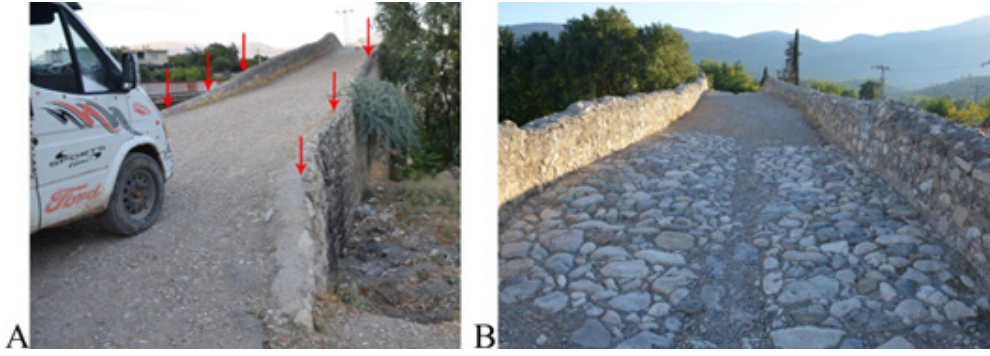
Fotoğraf 2: Gravga Köprüsü, menba cephesi. (kuzey ↔ güney) (Dülgerler, 2006, Fot: 448.)

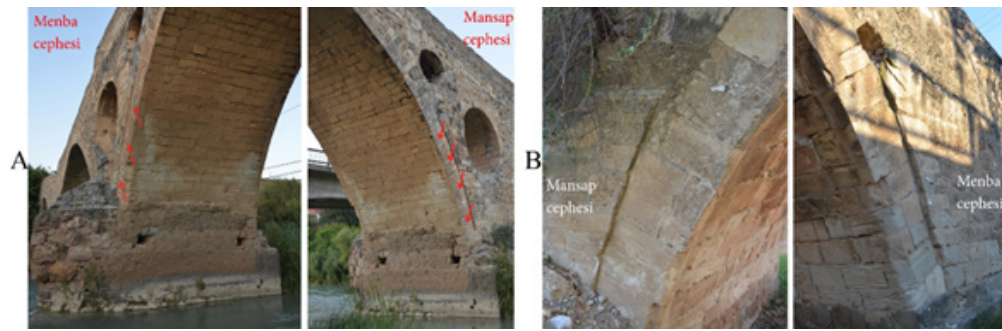
Fotoğraf 3: Gravga Köprüsü mansap cephesi, kuzey bölümü. (2020)

Fotoğraf 4: Gravga Köprüsü menba cephesi; **A)** Güney yakadan görünüm. (Dayar, 2017, s.167)
B) A3 ayağı bünyesinde gözler, yeniden inşa izi, örgü farklılıkları. (2020)

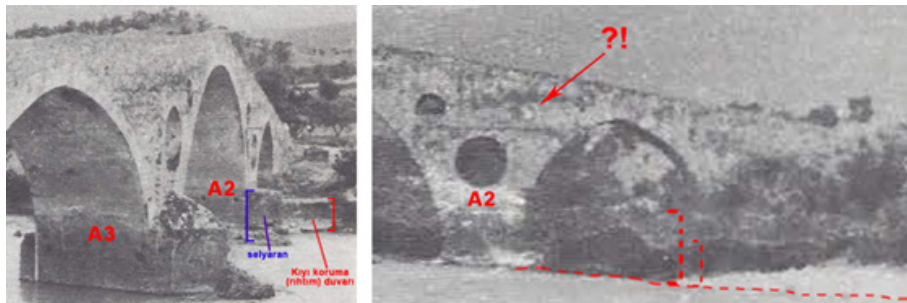
Fotoğraf 5: Gravga Köprüsü; A) Güney uçta gitgide alçalıp sıfırlanan korkuluklar. B) Döşeme kalıntıları ve korkuluklar. (2020)

Fotoğraf 6: Gravga Köprüsü A) Orta ayakta (A3) selyaran, kemer ve duvar yüzeyleri B) Kıyı ayağı (A1) üzerinde içerlek kemer yüzeyi izleri (2020)

Fotoğraf 7: Gravga Köprüsü, A2 ayağı, koruma duvarı, platform ve onunla bütünleşik selyaran. (Menba tarafı. 2020)

Fotoğraf 8: Gravga Köprüsü; 70'li yıllarda menba cephesi; güney kıyı kesimi. (İlter, 1978, s.233-234 / Res.130, 132.)

Fotoğraf 9: Ana gözün kuzeyindeki küçük gözün içi. Menba cephesinden. (K↔G) (2020)

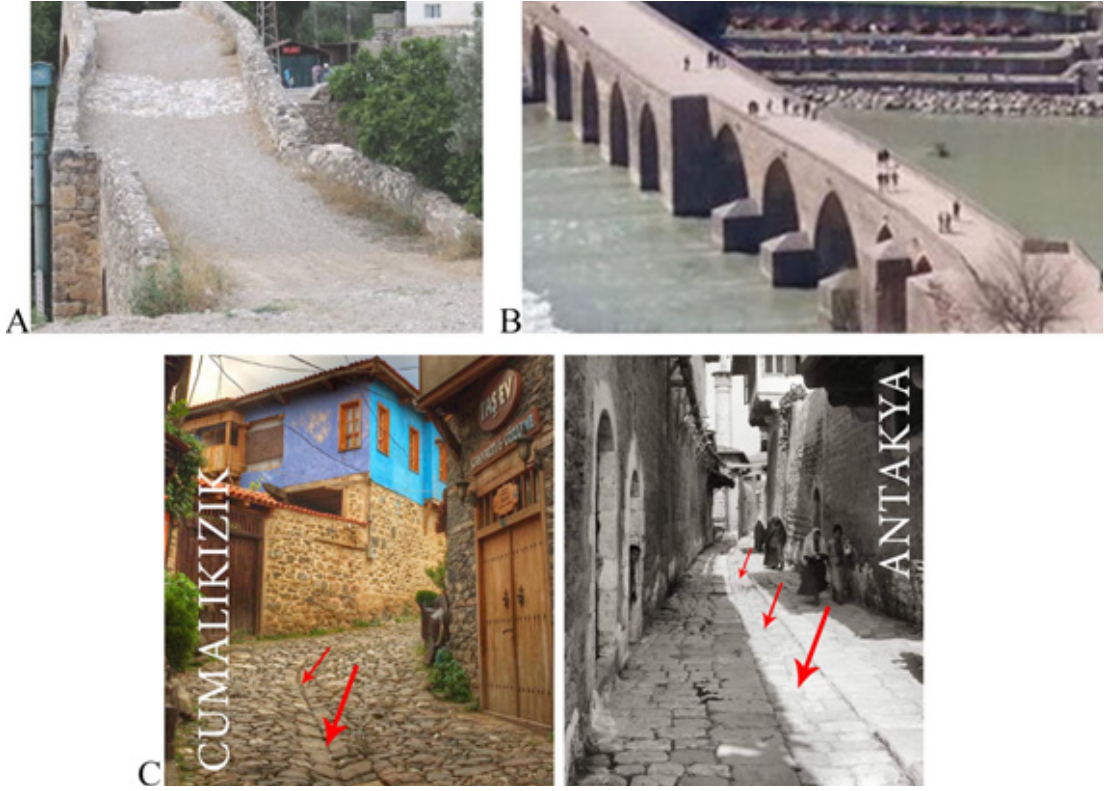
Fotoğraf 10: Ana gözün güneyindeki küçük gözün içi. Menba cephesinden. (K↔G) (2020)

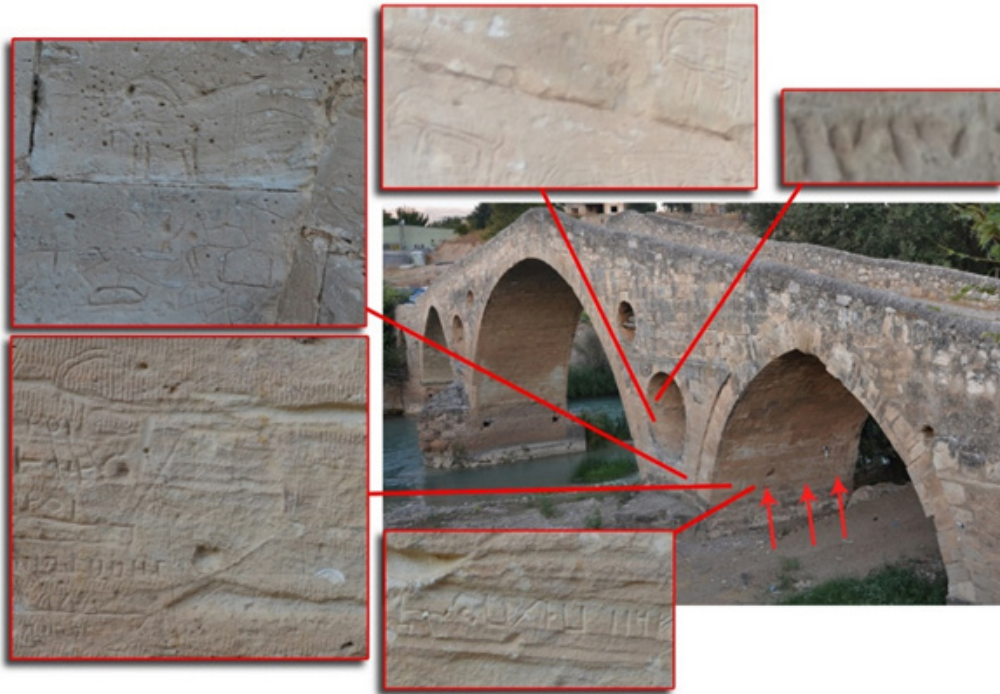
Fotoğraf 11: A) Göksu (Kadı) Köprüsü selyaranı. (Dayar, 2017, s.47) B) Bosna-Hersek, Sarajevo'da "Latin Köprüsü", 2015. (Latin Bridge, 2023)

Fotoğraf 12: Karaman/Ayrancı, Ziya Efendi Köprüsü, menba cephesi. (2020)

Fotoğraf 13: A) Gravga Köprüsü tabliyesindeki daralma. (Dayar, 2017, s.170.) B) Dicle Köprüsü tabliyesinde daralmalar (<https://www.tripadvisor.com.tr/>) C) Osmanlı dönemi sokak döşemelerinde yağmur oluğu düzenlemeleri. <https://www.gezecegiz.com/cumalikizik-koyu-bursa/> ; <https://www.loc.gov/photos/?q=Antakya>

Fotoğraf 14: Gravga Köprüsü; graffitili yüzeyler. (2020)